

PREVOD

Fridrih Hajnrih Jakobi

Razgovori o Spinozi

(Iz sećanja Fridriha Hajnriha Jakobija na razgovore sa Lesingom iz jula i avgusta 1780., zabeleženih u pismu Mozesu Mendelsonu od 4. novembra 1783. godine)

Bejah oduvek duboko poštovao velikog čoveka, ali je moja želja za bližim poznanstvom postala još snažnijom nakon njegovog teološkog spora i čitanja njegove *Parabole*¹. Imao sam sreće da je moj *Alvil* pobudio njegovo interesovanje, te da mi je poslao neke prijateljske pozdrave – isprva preko putnika, a najzad i pismom koje mi je napisao 1779. godine. Odgovorio sam da narednog proleća planiram putovanje koje će me povesti putem Volfenbitela, gde sam žudeo da kroz njega prizivam duhove nekolicine mudraca sa kojima o izvesnim stvarima ne bih mogao da započnem razgovor.

Moje putovanje se desilo u dobar čas i u popodnevim časovima 5. jula (1780.) prvi put sam zagrlio Lesinga.

Istog tog dana raspravljali smo o mnogim važnim stvarima; takođe i o ličnostima – moralnim i nemoralnim, ateistima, deistima i hrišćanima.

Sledećeg jutra Lesing je došao u moju sobu pre nego što sam bio završio sa pisanjem nekih pisama. Izvadio sam iz tašne raznovrsne materijale i dao mu ih da čitanjem ispuni vreme dok ja ne budem spreman. Kako mi ih je vratio, tako me je pitao da li imam išta

---

¹ Reč je o sporu nastalom nakon Lesingovog ostvarenja namere da posthumno objavi kontroverzne fragmente deističkog kritičara pozitivne religije Hermana Samuela Rajmarusa (1694-1768). Zbog toga je tokom 1778. godine vođena žučna rasprava između Lesinga i hamburškog pastora Johana Melhiora Gecea (Johann Melchior Goeze, 1717-1786), a *Parabolu* je iste godine Lesing poslao kao odgovor Geceu. Tim sporenjem je prema V. Diltaju bila otvorena „borba oko naučne održivosti svih temelja teologije“ (Diltaj, V.: *Doživljaj i pesništvo*, Službeni list SCG, Novi Sad 2004, str. 77), dok F. Bajzer napominje da Jakobijeva potonja diskusija sa Mendelsonom predstavlja nastavak Geceove debate sa Lesingom (Beiser, F. C., *The Fate of Reason: German Philosophy from Kant to Fichte*, Harvard University Press 1987, p. 58). Rajmarusovo ime je važno za tok spora o panteizmu i zbog toga što je njegova kćerka Eliza tokom više od godinu dana bila posrednik u komunikaciji između Jakobija i Mendelsona – sve dok se Mendelson u avgustu 1784. godine nije prilično dramatičnim tonom pismom obratio Jakobiju i prihvatio izazov koje je donelo izlaganje koje je pred nama. (Prevodiočeve napomene će pratiti oznaka da se radi o **primedbi** prevodioca, dok one koje je uz tekst dodavao Jakobi neće biti posebno označavane. Prevod ne uključuje jedino napomene u kojima je Jakobi dodavao tekstove čitavih pisama ili izrazilo dugačke navode iz dela drugih autora)

drugo što bi on smeo da čita. „Da!“, rekao sam čim sam zapečatio pisma, „Ovde je još jedna pesma; – U tolikim prilikama ste izazvali ljutnju da ćete sada i Vi možda biti ti koji ćete se razgneviti...“

Prometej²

*Pokrij svoje nebo, Zevse,
oblaka parom
i kušaj svoju snagu, kao dječak
što stabljikama čička rubi glave,
na hrašću i na vrhovima brda,
ali mi zemlju moju
moraš ostaviti.
I kolibu koju ne sagradi ti,
i ognjište moje,
na čijem žaru
zavidiš meni.*

*Ničega jasnijeg ne znam
pod suncem od vas bogova.
Vi hranite bijedno
žrtava dankom
i molitvi dahom
svoje veličanstvo
i tužno biste životarili
da prosjaci i djeca nisu
Nada pune lude.*

*Kad bijah dijete
pa se u nevolji nadoh,
skretao sam zalutalo oko
suncu, ko da je nad njim
uho koje će žalbu mi čuti,
i srce ko moje
koje će da me požali jadnog.*

---

² Kuriozitet koji se vezuje za ovo Jakobijevo upućivanje na čuvenu pesmu J. V. Getea krije se u činjenici da je ono čak četiri godine prethodilo njenom publikovanju u kojem je obelodanjeno i ime njenog autora, a koje se dogodilo 1789. godine. Gete, tadašnji glavni savetnik vajmarskog vojvode Karla Avgusta, nije blagonaklono reagovao na ovakav Jakobijev potez, kojim je i njegova religioznost mogla doći pod znak pitanja. Inače, i Gete je imao jednu od važnih uloga u kasnijem *sporu o panteizmu*. Njegovu poziciju verno predstavlja i sadržaj pisma koje je uputio Jakobiju 9. juna 1785. godine: „Spinoza ne dokazuje postojanje Boga; Bog jeste postojanje. Ako je to razlog zbog kojeg ga ostali kritikuju kao ateistu, meni će biti drago da ga nazovem i slavim kao teistu i, zapravo, kao hrišćanina najvišega reda (lat. *theissimum et christianissimu* – prim. prev.)“ (Navedeno prema Gerrish, B. A., *The Secret Religion of Germany: Christian Piety and the Pantheism Controversy*, in *The Journal of Religion*, Vol. 67, No. 4 (Oct., 1987), p. 443) – **prim. prev.**

*Tko pomaže mi
protiv objesti titana?
Tko spase me od smrti,
od robovanja?
Zar nisi sve to učinilo ti,
svetoga žara puno srce?
A ti si, mlado i dobro,
obmanuto za spas zahvaljivalo
onome koji tamo gore spava.*

*Ja da te štujem? Zašto?
jesi li ikad ublažio boli
potištenom?
Jesi li ikad utro suze
zaplašenom?
Ne iskova li od mene čovjeka
svemoćno vrijeme
i vječni usud,
moji gospodari i tvoji.*

*Ili si mislio, valjda,
da ću zamrziti život
i u pustinje bježat
zato što nisu dozreli svi
cvjetni snovi?
Tu sam i stvaram ljude
Po svom liku,
rod meni ravan,
da pati, da plače,
da uživa život, da se veseli
i ne haje za te,
ko ni ja!³*

Lesing (nakon što je pročitao i vratio mi pesmu): Nisam gnevan. Sve to već odavno poznajem iz prve ruke.

Ja: Znete pesmu?

Lesing: Nikada ranije je nisam pročitao; no smatram da je dobra.

Ja: U tom smislu se slažem; inače Vam je ne bih pokazao.

Lesing: Mislio sam na nešto drugo... Tačka gledišta sa koje je pesma pisana moja je lična tačka gledišta... Ortodoksni pojmovi o božanstvu više mi nisu dovoljni; oni me više ne zadovoljavaju. *Hen kai Pan!* Ne znam ni za šta drugo. To je i smisao ove pesme; i moram priznati da mi se veoma dopada.

---

³ Prema prepevu Dobriše Cesarića objavljenom u Gete, J. V., *Pesme*, Biblioteka „Reč i misao“, IP „Rad“, Beograd 1964, str. 20-21 – **prim. prev.**

Ja: Onda mora biti da ste prilično saglasni sa Spinozom.

Lesing: Ne znam po kome bih drugom mogao da se nazovem.

Ja: Spinoza je sasvim dovoljan, ali je rdav spas koji ćemo uz njega naći!

Lesing: Da, ako tako želite!... Ali ipak... Znete li išta bolje?...

U međuvremenu je stigao direktor (biblioteke – prim. prev.) Volke (Wollke) iz Desaua i zajedno smo otišli u biblioteku.

Idućeg jutra sam se nakon doručka vratio u sobu da se presvučem, a Lesing mi se nešto kasnije pridružio. Sedeo sam na stolici, češljao kosu, dok je on u međuvremenu tiho seo za sto na kraju sobe. Čim smo ostali sami i pošto sam ja seo za stranu stolu nasuprot koje je bio Lesing, počeo je da priča.

Lesing: Došao sam da razgovaramo o mom *Hen kai Pan*. Delovali ste mi užasno juče.

Ja: Iznenadili ste me, pa sam se osećao smeteno. Užasnut nisam bio. Naravno da je otkriće da ste spinozista ili panteista bilo protivno mojim pretpostavkama, a pogotovo što ste mi to predočili na tako jasan i otvoren način. Glavni razlog mog dolaska ovamo uostalom je i bio da potražim Vašu pomoć protiv Spinoze.

Lesing: Dakle, Vi ga ipak znate?

Ja: Verujem da ga znam kao što ga je malo njih moglo upoznati.

Lesing: Onda za Vas nema pomoći. Radije se sprijateljite s njim. Ne postoji druga filozofija osim Spinozine (Es gibt keine andre Philosophie, als die Philosophie des Spinoza).

Ja: To bi moglo da bude istinito. Jer determinist – ukoliko hoće da bude dosledan – mora postati fatalistom: dalje sve ide samo od sebe.

Lesing: Vidim da se razumemo. No, još sam nestrpljiviji da čujem šta smatrate da je *duh* spinozizma (*Geist des Spinozismus*) – u smislu onoga čime je i sam Spinoza bio vođen.

Ja: To sigurno nije bilo ništa drugo osim drevnog *a nihilo nihil fit* koje je Spinoza uzeo u razmatranje apstraktnijim pojmovima u odnosu na filozofe kabale i druge koji su mu prethodili. Pomoću tih apstraktnijih pojmova on je uvideo da kada god nešto nastane unutar beskonačnog – bez obzira koje slike ili reči su upotrebljene za opisivanje – i kada god se unutar njega odigra neka promena, to se uspostavlja kao neko *nešto* proizašlo iz *ničeg*. Zbog toga je on odbacio svaki prelaz od beskonačnog ka konačnom, kao, uostalom, i sve prelazne uzroke uopšte, bilo da su sekundarni ili udaljeni; i on je zamenio emanirajuće *Ensoph* sa onim čisto imanentnim⁴ – njemu svojstvenim, u sebi večno nepromenljivim uzrokom sveta, koji – kada ga se uzme zajedno sa svim njegovim posledicama – jeste jedan i isti.

.....⁵

⁴ „Ensoph“ upućuje na ono beskrajno, beskonačno i pojam je koji pripada tradiciji jevrejske kabale. Prema D. Henrihu, Jakobi na ovom mestu skreće pažnju na činjenicu da Spinoza – iako i sam pod uticajem kabalističke mistike – nije mogao da pristane na njen novoplatonizmom nadahnuti kreacionizam, u vidu učenja o emanaciji božanstva (Henrich, D., *Between Kant and Hegel. Lectures on German Idealism*, Harvard University Press 2003, p. 92) – **prim. prev.**

⁵ Nastavljam dalje sa ovim prikazivanjem nastojeći da koliko god mogu pridružujem stvari jedne drugima, a da pritom ne budem preopširan, zbog čega ne beležim ono što je rečeno u međuvremenu. Ono što je neposredno sledilo bilo je prouzrokovano Lesingovim napomenom da je ono najtamnije kod Spinoze i Lajbnic

Taj svojstveni, beskonačni uzrok ne raspolaže kao takav nikakvim očiglednim razumom ili voljom: jer zahvaljujući svom transcendentnom jedinstvu i stalnoj apsolutnoj beskonačnosti on ne može imati predmet svojih misli ili htenja; a sposobnost kojom bi se proizvodio jedan pojam pre pojmova ili jedan pojam koji bi postojao pre svoga predmeta i bio svoj *potpuni* uzrok, kao i jedna volja koja bi sama ozbiljavala svoja htenja i sebe u potpunosti određivala, apsurdne su stvari...

... Prigovor da je beskonačni niz posledica nemoguć (one ni nisu *puke* posledice, jer je svojstveni uzrok uvek i svuda prisutan) opovrgava sam sebe, jer svaki niz – ukoliko ne nastaje iz *ničeg* – mora bezuslovno biti beskonačan. Iz toga zauzvrat sledi da dok svaki pojedinačni pojam mora da proizilazi iz drugog pojedinačnog pojma i da se *neposredno* odnosi spram zbiljski postojećeg *predmeta*, ni pojedinačne misli, niti pojedinačna određenja volje ne mogu biti pronađena u prvom uzroku čija je priroda beskonačna, nego jedino njihova unutrašnja, prvobitna, opšta pratvar (der innere, erste, allgemeine Urstoff). Prvi uzrok može da deluje u skladu sa namerama ili finalnim uzrocima jedino u meri u kojoj može sam da bude rezultat jedne određene namere ili finalnog uzroka; kao i što može imati *početni* razlog (Anfangsgrund) ili *krajnji cilj* (Endzweck) za neku radnju samo utoliko što može sam sobom da bude *početak* ili *kraj*... Premda je u osnovi ono što nazivamo sukcesijom ili trajanjem samo iluzija; jer dok je *stvarno dejstvo* (reale Wirkung) jednovremeno sa svojim *stvarnim i sveobuhvatnim* uzrokom i od njega se razlikuje samo u našoj predstavi (Vorstellung), sukcesija i trajanje *istinski* moraju biti samo pojedinačni načini zrenja (anzuschauen) raznolikosti unutar onoga beskonačnog.

Lesing: ..... Naše nas „Verujem“ (Credo) onda neće razdvojiti.

Ja: To je nešto što ni u kom slučaju ne želimo. Ali moje „Verujem“ se ne nalazi kod Spinoze.

Lesing: Nadam se da se ono ne nalazi *ni u jednoj* knjizi.

Ja: To nije sve. Ja verujem u jedan razumni i lični uzrok sveta.

Lesing: O, utoliko bolje! Onda sam siguran da ću čuti nešto posve novo.

Ja: Ne nadajte se previše. Teškoće sam preskočio čineći *salto mortale*, a Vi ne nazivate nikakvo naročito zadovoljstvo u prevrtanju preko glave.

Lesing: Ne govorite to! Osigurajte da neću morati da Vas oponašam. A i Vi ćete uskoro ponovo stati na svoje noge. Pa – ako nije u pitanju tajna – recite mi nešto više.

Ja: U bilo koje doba možete videti da to radim. Čitava stvar se sastoji u tome što iz fatalizma neposredno zaključujem protiv fatalizma kao takvog i protiv svega što je sa njim povezano. – Ukoliko postoje isključivo dejstveni, a ne i finalni uzroci, naše misaone moći u celovitosti prirode samo su u ulozi pukih posmatrača; njihov jedini posao je da

---

smatrao takvim i da ga ne beše sasvim razumeo (*Teodiceja*, par. 173). Na ovo podsećam jednom za svagda i u nastavku to neću ponavljati kada budem sebi davao sličnu slobodu.

(Na početku tog paragrafa Lajbnic kaže „Spinoza je otišao dalje: čini se da je izričito učio slepu nužnost, odbacujući razum i volju tvorcu stvari, zamišljajući kako dobro i savršenstvo imaju veze samo sa nama, a ne i sa njim. Istina je da Spinozino mišljenje, po tom pitanju, ima nešto mračno. Jer, on Bogu pripisuje mišljenje, uzevši mu razum“ – Lajbnic, G. V., *Teodikeja*, Plato, Beograd 1993, str. 190; – prim. prev.)

isprate mehanizam dejstvujućih sila. Razgovor koji sada vodimo briga je samo naših tela; i čitav sadržaj ovog razgovora sveden je na svoje elemente: prostiranje, kretanje i stepen brzine, zajedno sa njihovim pojmovima i pojmovima tih pojmova. Pronalazač sata u osnovi nije pronašao sat; on je samo posmatrao njegovo nastajanje iz slepo dejstvujuće sile. Takođe ni Rafael, kada je skicirao *Atinsku školu*; pa ni Lesing, kada je spevao svog *Natana*⁶. Isto važi za svaku filozofiju, umetnost, oblike vladavine i ratove na kopnu i na vodi – rečju, za sve što je moguće. Čak ni afekti niti strasti ne deluju u meri u kojoj predstavljaju osećaje i misli; ili tačnije: – u meri u kojoj *sobom nose* osećaje i misli. Mi jedino *verujemo* da delamo na osnovu besa, ljubavi, velikodušnosti ili umnih odluka. Potpuna zabluda! U svim tim slučajevima ono što nas pokreće u osnovi je *nešto* što *ne zna ništa* o svemu tome i što je *u tom smislu* potpuno lišeno osećaja i misli. Oni – osećaji i misli – ipak su samo pojmovi prostiranja, kretanja, stepena brzine itd. – Nisam u stanju da pobijam gledišta bilo koga ko može da prihvati te zaključke. No, svako ko ih ne može prihvatiti mora da postane Spinozin antipod.

Lesing: Primećujem da biste rado da je Vaša volja slobodna. Ja nemam želju za slobodnom voljom. Sve što ste mi upravo rekli u stvari me ni najmanje ne uzbuđuje. Ljudska je predrasuda to što smatramo misao prvim i najvažnijim činiocem i što pokušavamo sve da izvedemo iz nje, dok je sve, uključujući i naše vlastite predstave (*Vorstellungen*), zavisno od viših principa. Prostiranje, kretanje i misao očito su zasnovani višom silom i daleko su od toga da ovu iscrpljuju. Ona mora biti beskonačno nadmoćnija u odnosu na ovo ili ono dejstvo; tako ona može da iskusi vrstu zadovoljstva kojom ne samo što premašuje sve pojmove, već je potpuno *onostrana* pojmu kao takvom. Činjenica da mi to ne možemo da mislimo ne isključuje njenu mogućnost.

Ja: Vi idete dalje od Spinoze; za njega je *uvid* (*Einsicht*) bio sve.

Lesing: *Za ljudska bića!* Ali on je bio daleko od toga da naš bedni način delanja u skladu sa namerama izdaje za najviši metod i da misao uzdigne iznad svega ostalog.

Ja: Za Spinozu je *uvid* najbolji deo *svih konačnih* priroda, jer je u pitanju deo u kojem konačna priroda nadilazi svoju konačnost. Skoro da se takođe može reći da je on svakom stvorenju pripisao dve duše: jednu koja se odnosi samo spram prisutnih pojedinačnih stvari i drugu koja se odnosi spram celine⁷. Toj drugoj duši dodelio je i besmrtnost. Što se pak tiče Spinozine jedne beskonačne supstancije, ona nema samostalnog i zasebnog postojanja mimo pojedinačnih stvari. Kada bi ona imala sopstvenu, svojstvenu i individualnu zbiljnost za sebe kao svoje jedinstvo (da se tako izrazim), kada bi ona raspolagala ličnosnošću i životom, *uvid* bi bio i njen najbolji deo.

⁶ Reč je o Lesingovom dramskom komadu *Natan Mudri* (*Nathan der Weise*) iz 1779. godine. Glavnog junaka kao simbola verske trpeljivosti autor je po svoj prilici osmislio po uzoru na svog dugogodišnjeg prijatelja Mozesa Mendelsoana, kome Jakobi šalje ovaj izveštaj. – **prim. prev.**

⁷ Premda takođe samo posredstvom tela koje ne može biti apsolutni individuum (jer je apsolutni individuum nemoguć upravo kao što je to individualni apsolut (ein individuelles Absolutum). Određenje je negacija (*Determinatio est negatio*, *Op. Posth.*, p. 558), već pre mora sadržati opšta nepromenljiva svojstva i kvalitete, prirodu i pojam onoga beskonačnog. Tim razlikovanjem se stiče jedan od glavnih ključeva za Spinozin sistem bez kojeg se u njemu pre svega pronalazi pometnja i protivrečnost.

Lesing: Dobro. Ali sa čime usaglašavate predstave o Vašem ličnom, izvansvetovnom božanstvu (extramundane Gottheit)? Možda sa onim Lajbnicovim? Plašim se da je i on sam u srcu bio spinozist.

Ja: Jeste li ozbiljni?

Lesing: Da li Vi ozbiljno sumnjate? – Lajbnicovi pojmovi istine su bili takvi da nije mogao da snosi da se njoj nametnu uski okviri. Mnoge njegove tvrdnje proizvodi su takvog stila mišljenja i često je veoma teško – čak i najbistrijem pogledu – da odgonetne šta je on zaista mislio. Zbog toga ga toliko poštujem: zbog tog veličanstvenog stila mišljenja, a ne zbog ove ili one zamisli koju je samo izgledalo da zastupa ili je možda stvarno i zastupao.

Ja: Sasvim tačno. Lajbnić je voleo da „sevne varnica iz svakog kamena“⁸. Ali Vi ste uputili na tačno određenu zamisao – da je taj isti Lajbnić duboko *u srcu bio privržen spinozizmu*.

Lesing: Sećate li se jednog Lajbnicovog pasusa gde je o Bogu rečeno da se nalazi u stanju večite ekspanzije i kontrakcije: te da je to stvaranje i postojanje sveta?

Ja: Znam za njegove munjevite bljeske (Fulgurationen), ali paragraf na koji upućujete mi je nepoznat.

Lesing: Potražiću ga, a potom ćete trebati da mi kažete šta je čovek poput Lajbnica mogao ili *morao* njime da misli.

Ja: Pokažite mi taj paragraf. No unapred Vam moram reći da kada u sećanje prizovem tolike druge Lajbnicove paragrafe, brojna njegova pisma, rasprave, njegovu *Teodiceju* i *Nove oglede* i njegovu filozofsku karijeru uopšte, kružim oko hipoteze da taj čovek možda nije verovao u izvansvetovni uzrok sveta, već samo u onaj unutarsvetski.

Lesing: S te strane moram da Vam se priklonim. I to je strana koja će zadržati preimućstvo; moram i da priznam da sam unekoliko rekao suviše. Pa ipak, paragraf koji sam imao na umu – a takođe i još neki – ostaju čudnovati. No ne zaboravimo našu teškoću! Na kojim predstavama zasnivate svoje suprotstavljanje spinozizmu? Mislite li da na njega tačku stavljaju Lajbnicovi *Principi*?

Ja: Kako bih mogao, kada sam čvrsto ubeđen da se dosledni determinist ne razlikuje od fatalista?... Monade, zajedno sa svim njihovim vezama (vincula), ostavljaju mi prostiranje i mišljenje – *realitet* uopšte – onoliko nepojmljivim koliko je za mene i ranije bio nepojmljiv, tako da ne znam na koju stranu da krenem... Povrh toga, ne znam za znanstveni sistem (Lehrgebäude) koji je bliskiji spinozizmu od onoga Lajbnicovog; teško je reći – naravno, uz dužno poštovanje – koji tvorac je sebe i nas potpunije obmanuo, i to iz dobre namere!... Mendelson je javno pokazao da je prestabilirana harmonija prisutna kod Spinoze. Već iz same te činjenice sledi da su kod Spinoze sadržani i mnogi drugi Lajbnicovi osnovni stavovi, inače ni Lajbnić ni Spinoza (kojeg jedva da su i dotakla Volfova predavanja)⁹ ne bi mogli slovit tako doslednim umovima kao što su to nesumnjivo bili. Usudio bih se da čitavo Lajbnicovo učenje o duši objašnjavam uz pomoć Spinoze... Obojica su u osnovi imali isto učenje o slobodi, a razlika njihovih teorija

⁸ Lessing, G. E., *Beiträge zur Geschichte und Literatur. Aus den Schätzen der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, Beitrag I, VII: „Leibniz von den ewigen Strafen“, Berlin 1773, S. 216.

⁹ Vidi Lesingove *Philosophische Schriften*, na kraju trećeg razgovora.

samo je iluzorna. Tako Spinoza naš osećaj slobode objašnjava uz pomoć primera sa kamenom koji bi mogao da misli i da zna, i koji bi nastojao da održi svoje trenutno stanje koliko god bi to bilo moguće (*Epist. LXII*). Lajbnic to rasvetljava primerom magnetne igle koja bi se iz zadovoljstva okretala u pravcu severa, jer bi verovala da to čini nezavisno od ma kog drugog uzroka, ne primećujući neosetna kretanja namagnetisane materije (*Teodiceja*, par. 50)¹⁰ – ... Finalne uzroke Lajbnic objašnjava apeticijom ili immanentnom težnjom (*conscientia sui praeditum*). Takođe i Spinoza, koji se u tom pogledu mogao sasvim saglasiti sa Lajbnicom, za koga – kao i za Lajbnica – *predstava onoga spoljašnjeg i želja sačinjavaju suštinu duše*. – Ukratko, ako stvari dovedemo do tog ishodišta, otkrivamo da za Lajbnica, baš kao i za Spinozu, svaki finalni uzrok već podrazumeva onaj dejstveni... Mišljenje nije izvor supstancije, već je supstancija izvor mišljenja. Stoga nešto nemisleće mora biti pretpostavljeno kao prethodeće mišljenju; nešto što mora biti primarno – ako ne u zbiljnosti, onda prema predstavi, suštini, unutrašnjoj prirodi. Zbog toga je Lajbnic bio dovoljno iskren i duše nazvao duhovnim automatima¹¹. Ali kako princip svih duša može sam za sebe opstajati i delovati (ovde govorim u skladu sa najdubljim i najpotpunijim smislom Lajbnicove filozofije, kako ga ja razumem) – ... kako duh može da prethodi materiji, a misao predmetu? Taj veliki čvor – koji bi on razmrsio da je zaista želeo da nam pomogne da se rešimo naših teškoća – ostavio je zapetljanim koliko je on to i ranije bio...

Lesing:... Neću Vam dati mira dok taj paralelizam ne iznesete na svetlo dana... Jer ljudi još uvek o Spinozi govore kao o mrtvom psu (*Reden die Leute doch immer von Spinoza wie von einem toten Hunde*)...

Ja: I nastaviće tako o njemu da pričaju. Pravilno razumeti Spinozu zahteva mnogo vremena i veliki duhovni napor. I niko kome je i samo jedan jedini red *Etike* ostao taman nije ga razumeo pravilno. – Niko ko ne shvata kako je taj veliki čovek mogao da bude tako duboko i čvrsto ubeđen u svoju filozofiju, te da tu ubeđenost tako često i tako ne-

¹⁰ „I to je ta ljudska sloboda koja se hvali da raspolaže svime, a koja se sastoji samo u tome što su ljudi svjesni jedino svojih želja, dok ignorišu uzroke kojima su određeni“ (*Atque haec humana illa libertas est, quam omnes habere jactant, et quae in hoc solo consistit, quod homines sui appetitus sunt conscii, et causarum, a quibus determinantur, ignari*) – reče Spinoza u istom 62. *Pismu*. Spinoza nipošto ne oskudeva u potpunosti sa pojmom tog sredstva kojim su deterministi nastojali da izbegnu fatalizam. Ali on je njemu izgledao veoma udaljenim od pravog filozofskog postupka, zbog čega je bio skloniji *arbitrium indifferentiae* ili *voluntas equilibrii*. Između ostalog vidi prvi deo *Etike*, drugu *sholiju* 33. *propozicije*, na kraju. Dalje u trećem delu, *sholija* 9. *propozicije*, i pogotovo predgovor četvrtom delu.

¹¹ Isto određenje se može pronaći i kod Spinoze, premda ne u njegovoj *Etici*, nego u odlomku *De Intellectus Emendatione*. Taj pasaż zaslužuje da ovde bude naveden: „Pokazali smo da je istinska ideja ili prosta ideja ili složaj prostih ideja, da pokazuje kako i zašto nešto jeste ili kako je i zašto nešto načinjeno i da njene objektivne posledice u duši nastupaju prema formalnom uzroku objekta; to je isto onome što su tvrdili stari, da istinska znanost napreduje od uzroka ka dejstvima; mada stari, koliko znam, dušu nikada nisu zamišljali kako mi to sada činimo – kao delujuću u skladu sa određenim zakonima, takoreći kao duhovni automati“ (*At ideam veram simplicem esse ostendimus, aut ex simplicibus compositam, et quae ostendit, quomodo, et cur aliquid sit, aut factum sit, et quod ipsius effectus objectivi in anima procedunt ad rationem formalitatis ipsius objecti; id, quod idem est, quod veteres dixerunt, nempe veram scientiam procedere a causa ad effectus; nisi quod nunquam, quod sciam, conceperunt, uti nos hic, animam secundum certas leges agentem, et quasi aliquod automa spirituale* – *Opp. Posth.* p. 384). Nije mi nepoznato poreklo reči *automaton*, kao ni ono što je o njoj rekao Bilfinger (Bilfinger).

dvosmisleno iskazuje. Čak i pred sam kraj života je zabeležio: „... non praesumo, me optimam *invenisse philosophiam, sed veram me intellegere s c i o*“ (ne pretpostavljam da sam *otkrio* najbolju filozofiju, *nego da znam da sam shvatio onu pravu*)¹². – Malo njih je moglo da iskusi takav mir duha i takav raj razuma kakve ih je ova svetla bistra glava dosegнула.

Lesing: I Vi, Jakobi, niste spinozist!

Ja: Tako mi časti, nisam!

Lesing: Onda ćete svojom filozofijom časno morati i da okrenete leđa svoj filozofiji.

Ja: Zašto bih okretao leđa svoj filozofiji?

Lesing: Jer biste u tom slučaju bili savršeni skeptik.

Ja: Naprotiv, ja napuštam filozofiju koja savršeni skepticizam čini nužnim.

Lesing: I gde se potom okrećete?

Ja: Prema svetlu, za koje je Spinoza rekao da osvetljava sebe kao i tamu. – Spinozu volim jer me je više nego bilo koji drugi filozof vodio do potpune ubeđenosti u to da određene stvari ne pristaju da budu objašnjene, te da mi zbog toga ne trebamo da pred njima zatvorimo oči, već da ih prihvatimo onakvima kakve smo ih pronašli. Nemam pojam koji je bliži mom srcu od pojma finalnog uzroka; nijedno živahnije ubeđenje od onog *da činim ono što mislim* umesto onog po kome *trebam samo da mislim o onom što činim*. Naravno da to znači da moram da pretpostavim izvor mišljenja i delanja koji mi ostaje sasvim neobjašnjiv. Ali ukoliko želim da dođem do potpunog objašnjenja, moram da pribegnem tom drugom stavu koji teško može biti smatran podnošljivim za ljudski razum ukoliko ga se razmotri u njegovom punom obimu i primeni na pojedinačne slučajeve.

Lesing: Izražavate se skoro tako otvoreno kao Augzburška skupština, ali ja ostajem iskreni luteranac i ostajem pri „više životinjskoj nego ljudskoj zabludi i bogohuljenju da ne postoji slobodna volja“, što je takođe umela da prihvati i svetla bistra glava Vašeg Spinoze.

Ja: Spinoza je takođe morao nemalo da vrluda ne bi li prikrivio svoj fatalizam u promišljanju ljudskih postupaka, naročito u četvrtoj i petoj knjizi (*Etike* – prim. prev.), povodom kojih smem da primetim da na pojedinim mestima on sebe unižava i čini sofistom. – To je, uostalom, baš ono što sam i želeo da pokažem: čak se i najveći um survava u apsurd ukoliko hoće da sve sasvim objasni i da pomoću razgovetnih pojmova pronađe smisao svega, ne dopuštajući pritom da išta drukčije ostane na snazi.

Lesing: A ko je taj koji to neće?

Ja: Onaj koji neće da objašnjava ono što je nepojmljivo, već želi jedino da zna (*wissen*) za granice gde nepojmljivost počinje i da spozna (*erkennen*) da su one tu – za njega verujem da će u sebi zadobiti najveći prostor za pravu ljudsku istinu.

Lesing: Reči, dragi Jakobi, reči! Granica koju biste hteli da postavite ne može se odrediti. Sa druge strane, Vi oslobađate polje sanjarenju, bezumlju i mračnjaštvu.

---

¹² U svome pismu Albertu Burgu (Albert Burgh). On dodaje: „Ako me pitaš kako to znam, odgovoriću ti: na isti način kako ti znaš da su tri ugla trougla jednaka dvema pravim uglovima; niko kome je zdrav mozak i ko ne sanja nečisti duh koji nadahnjuje lažnim idejama, a koje liče na one istinite, neće to poricati: jer je istina pokazatelj i sebe i onoga lažnog. (Quomodo autem id sciam, si roges, respondebo, eodem modo, ac tu scis tres angulos Trianguli aequales esse duobus rectis, und hoc sufficere negabit nemo, cui sanum est cerebrum, nec spiritus immundos somniat, qui nobis ideas falsas inspirant veris similes: est enim verum index sui et falsi).“ – Spinoza je napravio jasnu razliku između bivanja izvesnim i nesumnjivim.

Ja: Verujem da se ta granica može odrediti. Nemam nameru da stavljam, nego samo da pronađem granicu koja je već postavljena i da je ostavim tu gde jeste. A što se tiče sanjarenja, bezumlja i mračnjaštva...

Lesing: Oni su odomaćeni gde god vladaju zbunjujući pojmovi.

Ja: A još više tamo gde su na vlasti oni *izmišljeni*. Čak i najmračnija i najbezumnija, ako ne i najbudalastija vera tu pronalazi svoj uzvišeni presto. Jer ako se neko jedanput zaljubi u izvesna objašnjenja, slepo će prihvatati sve posledice koje iz njih slede i bes-pogovorno iz njih izvoditi zaključke, pa i ako bi time po svoj prilici dubio na glavi.

... Po mom sudu, najveća je služba istraživača otkriti i obelodaniti postojanje (Da-sein zu enthüllen und zu offenbaren)... Objasnjenje je njegovo sredstvo, put ka odredištu – naredna, ali nikad krajnja svrha. Njegova krajnja svrha ono je što ne može biti objašnjeno: ono nerazrešivo (Unauflösliche), neposredno (Unmittelbare) i prosto (Einfache).

... Neobuzdana potraga za objašnjenjima primorava nas da pri grozničavom traganju za zajedničkim ne obratimo pažnju na različitosti; uvek nastojimo da spajamo, premda bismo veću korist imali od razdvajanja... Pored toga, ako mi jednostavno stavimo zajedno i dovedemo u odnos ono što je na stvarima objašnjivo, u našim dušama će zasijati određeno svetlo koje više zaslepljuje nego što prosvetljuje. Onda ćemo nižem saznanju žrtvovati ono što Spinoza temeljno i uzvišeno naziva najvišim rodnom saznanja: zatvorićemo oči kojima duša gleda Boga i samu sebe zarad izoštrenijeg vida onoga što su samo oči tela...

Lesing: Dobro, vrlo dobro! To sve i meni može da koristi; ali ja ne mogu sa time da činim isto. Uopšte, nije da mi se ne dopada Vaš *salto mortale*, i sada shvatam šta mudra glava treba da učini da bi se preko sebe obrnula. Ako je to moguće, povedite me sa sobom!

Ja: Ako samo stanete na oprugu koja me odbacuje, ostalo će ići samo od sebe.

Lesing: Ali čak i to bi uključivalo skok koji više ne bih smeo da zahtevam od ovih starih nogu i od ove teške glave.

* * *

Ovaj razgovor, od koga sam izneo samo ono bitno, bio je praćen ostalima koji su nas više nego jednim putem doveli natrag ka istim predmetima.

Lesing jednom, sa polusmeškom, reče da je on sam možda bio najviše suštastvo (das höchste Wesen) i da je sada u stanju krajnjeg skupljanja. – Uputio sam mu molbe povodom sopstvene egzistencije. - Odgovorio je, međutim, da to nije sasvim ono na šta je mislio i objasnio je svoj stav na način koji me je podsetio na Henrija Mora (Henry More, 1614-1687) i van Helmonta (Franciscus Mercurius van Helmont, 1614-1699)¹³. Lesing je potom još razgovetnije to objasnio, ali na takav način da sam ponovo bio u prilici da ga optužim za približavanje kabalizmu. To ga je prilično razveselilo, tako da sam ugrabio

¹³ Reč je o platoničaru sa Kembridža sa jedne i najverovatnije flamanskom alhemičaru, piscu i kabalisti sa druge strane koji su delili srodne filozofske poglede. Diter Henrih ističe da je Mor jedan od autora čije je stavove u tzv. pretkritičkoj fazi svoga filozofiranja uvažavao i Imanuel Kant, ali koji su nakon dovršenja *Kritike čistoga uma* stigmatizovani kao mističari, između ostalog i zbog tvrdnji o prostoru i vremenu kao atributima božanstva (*Between Kant and Hegel*, p. 69). Indikativno je što Jakobijeva prisećanja na ovom mestu cenjenog prosvetitelja Lesinga približavaju autoru koji je bio na takvom glasu kod Kanta. – **prim. prev.**

priliku da govorim u prilog kabale – u pravom smislu, sa tačke gledišta po kojem je samo po sebi i za sebe nemoguće izvesti ono beskonačno iz nečega konačnog, odrediti prelaz od jednog ka drugom ili njihovu razmeru koja bi se izrazila bilo kakvom vrstom formule; stoga, sve što bi se htelo reći o tome moralo bi se zasnivati otkrovenjem. Lesing je ponavljao da bi „sve želeo prirodno“, a ja da se ne može imati prirodna filozofija o onome natprirodnom, premda je očito da su obe (*prirodna i natprirodna*) postojeće.

* * *

Kada god bi Lesing pozeleo da predstavi *lično* božanstvo, mislio bi ga kao dušu univerzuma (als die Seele des Alls); i kao celinu (das Ganze) po analogiji sa organskim telom. Ta duša celine bila bi, stoga, samo dejstvo, kao što su to prema svim mogućim sistemima i sve druge duše, *kao duše*¹⁴. Ali njen organski opseg ne može biti mišljen po analogiji sa organskim delovima toga opsega, utoliko što izvan njega ne postoji ništa spram čega bi se odnosio, ništa od čega bi bilo šta mogao da prihvati ili čemu bi bilo šta mogao da vrati. Da bi se, dakle, održala u životu ona se mora s vremena na vreme u izvesnom smislu povući u sebe i u sebi ujedinjavati smrt i vaskrsnuće sa životom. O unutrašnjoj ekonomiji takvog bića mogu se stvarati raznovrsne predstave.

Lesing je bio veoma privržen toj ideji i primenio ju je na slučajeve svih vrsta, katkad u šali, a katkad ozbiljno. Kod Glajma¹⁵ u Haberštat (do koga me je Lesing odveo nakon što sam ga posetio po drugi put) sedeli smo tako za stolom kada je iznenada počeo pljusak, a domaćin je počeo da žali jer smo posle jela isplanirali da odemo u njegovu baštu. Lesing, koji je sedeo pored mene, reče: „Jakobi, Vi znate da to možda ja činim“. Odgovorio sam mu: „Ili možda ja“. Glajm nas je pogledao pomalo začuđeno, ali nije postavljao dalja pitanja.

* * *

Lesing nije mogao da bude trpeljiv prema ideji ličnog i bezuslovno beskonačnog bića, u nepromenljivom uživanju njegove preuzvišene savršenosti. Sa tim je povezao predstavu *beskrajne dosade* (unendlicher Langerweile) – takvu da mu ja donosila strah i bol

Nije smatrao nemogućim da ljudska bića iskuse nastavak života nakon smrti koji bi bio povezan sa ličnosnošću. Rekao mi je da je ponovnim iščitavanjem Boneovog (Charles Bonnet) dela bio nabasao na ideje koje o ovom predmetu veoma pristaju uz njegove, kao i uz njegov sistem uopšte. Tok razgovora i moje podrobno poznavanje Bonea¹⁶ (čija sabrana dela gotovo da sam znao naizust) bili su krivi što sam tad propustio da ga o tome bolje ispitam: otkad više ništa nisam smatrao tavnim niti sumnjivim povodom Lesingovog sistema, nikada se nisam ponovo sa tom namerom vraćao Boneu – sve dok

¹⁴ Takođe i prema Lajbnicovom sistemu. – Entelehija jedino kroz telo (ili kroz pojam tela) postaje duhom.

¹⁵ J. V. L. Glajm (Johann Wilhelm Ludwig Gleim, 1719-1803), pesnik i Lesingov prijatelj – **prim. prev.**

¹⁶ Šarl Bone (Charles Bonnet, 1720-1793), švajcarski prirodnjak i filozof, francuskog porekla. O uticaju njegove teorije o palingenezi na Lesingovu misao konsultovati Diltajev spis *Doživljaj i pesništvo*, str. 133-135. – **prim. prev.**

me na koncu današnji povod nije uputio da to učinim. Boneov spis koji je Lesing tada iznova čitao sigurno nije nijedan drugi osim njegove *Palingeneze*, koja Vam je (Mendelsonu – prim. prev.) nesumnjivo dobro poznata; sedmi odsek prvog dela te knjige, zajedno sa trinaestim poglavljem četvrtog odseka *Contemplation de la Nature*, na koje sam Bone upućuje, verovatno sadrže ono na šta je mislio Lesing. Jedno mesto sam naročito primetio – ono gde Bone kaže „Može li iko da zamisli da je univerzum manje *harmoničan* – skoro da sam rekao manje *organski* – nego što je to *životinja*?“ (Seroit-ce donc qu'on imaginerait que l'univers seroit moins *harmonique*, j'ai presque dit, moins *organique*, qu'un *Animal*?“)

* * *

Ponovo smo opširno i ozbiljno razgovarali o svim ovim predmetima na dan kada sam otišao od Lesinga da bih nastavio svoj put ka Hamburgu. Sasvim malo toga nas je razdvajalo u našoj filozofiji – razlika se krila u našoj veri. Lesingu dadoh tri dela filozofa Hemsterhajsja (Francois Hemsterhuis, 1721-1790), od čijih spisa nije poznao nijedan osim *Pisma o skulpturi* (*Lettre sur la sculpture*): u pitanju su bili *Pismo o čoveku i izveštaji* (*Lettre sur l'homme et ses rapports*), *Sofil ili filozofija* (*Sophyle ou la philosophie*) i *Aristej ili božanstvo* (*Aristee ou la divinite*). *Aristeja* sam mu nerado ostavio jer sam tek bio dobio putujući kroz Minster, tako da ga ni sam nisam bio pročitao; no, Lesingova želja da ga pročita je bila prevelika.

Po mom povratku zatekao sam ga toliko očaranog tim delom da je rešio da ga sam prevede – „To je bio otvoreni spinozizam“, reče Lesing, „ogrnut jednim toliko lepim egzoteričnim plaštom da i sam taj plašt doprinosi razvoju i tumačenju unutrašnjeg učenja“. – Uveravao sam ga da, koliko o njemu znam (tada ga još uvek nisam lično poznao) Hemsterhajs nije bio spinozist; da je takav bio slučaj imao sam ličnu Didroovu potvrdu. – „Pročitajte knjigu“, odgovorio je Lesing, „i više nećeš imati nikakve sumnje. U *Lettre sur l'homme et ses rapports* još uvek ima oklevanja, a moguće je da u tom trenutku ni sam Hemsterhajs nije sasvim spoznao svoj spinozizam; ali sada je u njega sasvim siguran“.

Da se taj sud ne bi smatrao paradoksalnim moralo bi se sa spinozizmom biti upoznat koliko je to bio i Lesing. Ono što je on opisao kao egzoterični plašt *Aristee*-a s punim pravom bi se moglo smatrati samo razvijanjem učenja o nerazdvojnoj, prisnoj i večnoj povezanosti beskonačnog sa konačnim, sveopšte (stoga i) neodređene sile sa onim pojedinačnim i određenim, kao i povezanosti njihovih nužno suprotnih smerova. Teško da bi to neko želeo da koristi protiv spinozista, kao, uostalom, ni ostatak te knjige. – Moram, međutim, svečano da kažem da Hemsterhajs izvesno nije spinozist, već da je u bitnim tačkama njegovo učenje potpuno suprotno spinozizmu.

Lesing tada još uvek ne beše pročitao Hemsterhajsovo *Pismo o željama* (*Lettre sur les desirs*). Pošiljka sa tim spisom je na moju adresu stigla taman pošto sam otišao¹⁷. Pisao mi je da mu nestrpljiva radoznalost nije dala mira dok nije otvorio pošiljku i po-

¹⁷ U želji da zadovoljim veliku Lesingovu želju da pročita taj spis, morah tokom svog boravka u Volfenbitelu zarad njega da pišem pismo.

slao preostale sadržaje meni u Kasel. Dodao je: „Više o samom spisu, koji mi je priuštio neobično zadovoljstvo – kasnije“.

Nedugo pre nego što je preminuo, 4. decembra 1780. napisao mi je: „Čitajući^{***18} palo mi je na pamet da sebi bejah obećao da ću sa Vama podeliti svoje misli o Hemsterhajsovom sistemu ljubavi (System von der Liebe). I ne biste verovali koliko su te misli tesno povezane sa tim sistemom, koji, po mom mišljenju, zapravo ništa ne objašnjava i meni izgleda – kako bi to analitičari rekli – kao da se jedna formula supstituiše drugom, zbog čega je verovatnije da me povede novim stranputicama, nego da me približi razjašnjenju. – No jesam li sada u prilici da pišem ono što hoću? – Ne mogu da pišem ni ono što moram (itd.)“.

* * *

Dok nisam upoznao Lesingovo mišljenje na gore opisani način, čvrsto sam bio ubeđen da u *svedočanstvima* imam oslonac da je Lesing jedan pravoverni teist (rechtgläubiger Theist), zbog čega su mi pojedinosti njegovog *Vaspitanja ljudskog roda* (*Erziehung des Menschengeschlechts*) – naročito njegov 73. paragraf – ostale potpuno nerazumljive. Želeo bih da znam može li iko taj paragraf učiniti razgovetnim ne dovodeći ga u sklad sa spinozističkim idejama. Ali uz njihovu pomoć ga je sasvim lako komentarisati. Spinozin bog čisti je princip zbiljnosti u svemu zbiljskom (Principium der Wirklichkeit in allein Wirklichen), *bitak* u svemu *postojanju* (des *Seins* in allem *Dasein*¹⁹), lišen individualiteta i apsolutno beskonačan. Jedinstvo toga boga počiva na identitetu onoga nerazlučivog i, prema tome, ne isključuje određen vid mnoštvenosti. Ali sagledano u svom puko transcendentalnom jedinstvu, to božanstvo bi moralo biti potpuno lišeno zbiljnosti, jer zbiljnost sebe izražava samo u određenim pojedinačnostima. Ova potonja – *zbiljnost* – sa svojim pojmom takođe počiva na stvorenoj prirodi (*natura naturata*, Večni Sin), kao što i ono prvo – *moгуćnost* (die *Möglichkeit*), *suština* (das *Wesen*) i *supstancijalnost onoga beskonačnog* (das *Substanzielle des Unendlichen*) sa svojim pojmom – počiva na stvaralačkoj prirodi (*natura naturans*, Otac)²⁰.

To što sam već pokušao da prikažem nešto od duha spinozizma, dozvoljava mi da ovde izostavim dalje razvijanje.

Vi znate baš kao i ja u kakvim su sve raznolikim slikama – manje ili više zbudjujućim – među ljudima stanovala navedene predstave, i to od najdrevnijih vremena. – „Jezik je ovde zaista podređen pojmovima“²¹, kao i jedan pojam ostalima.

Više ljudi može da posvedoči da se Lesing često i naglašeno pozivao na stav *Hen kai Pan* kao na suštinu svoje teologije i filozofije. U raznim prilikama ga je saopštavao i pisao kao svoje konačno geslo. Zbog toga ono takođe stoji i u Glajmovoj baštenskoj kući ispod Lesingovom rukom napisanog „moje geslo“.

¹⁸ U pitanju je Jakobijev roman *Voldemar*. – **prim. prev.**

¹⁹ V. Milisavljević skreće pažnju na Jakobijev ne sasvim dosledno sproveden pokušaj da „Sein“ i „Dasein“ razlikuje kao ono apstraktno i ono konkretno u mišljenju celine stvarnosti. O tome u Milisavljević, V.: *Identitet i refleksija. Problem samosvesti u Hegelovoj filozofiji*, ZUNS, Beograd 2006, str. 61. – **prim. prev.**

²⁰ Čitaoca molim da se sada ne zadržava na ovom isuviše sažetom i zbog toga krajnje tamnom komentaru.

²¹ Lessing, G. E.: *Erziehung des Menschengeschlechts*, pri kraju § 73.

Još više se o tome može čuti od Markezea Lukesinija, koji je u Volfenbitelu bio malo pre mene, a koga mi je Lesing hvalio kao izrazito bistru glavu.

* * *

Ono što sam ovde ispriповeđao nije ni deseti deo onoga što bih mogao da ispričam da me je moje sećanje bolje poslužilo u pogledu oblika i izraza. Iz tog prostog razloga sam tako retko ovde puštao samog Lesinga da se obrati. Kada se čitav dan razgovara o toliko brojnim i raznovrsnim stvarima, neizbežno je da se izgubi sećanje na detalje. Pored toga dolazi još sledeće. Kada je za mene jednom bilo rešeno da *Lesing ne veruje ni u kakav uzrok stvari koji bi se razlikovao od sveta, odnosno da je Lesing spinozist (Lessing glaubt keine von der Welt unterschiedene Ursache der Dinge; oder, Lesing ist ein Spinozist)*, ono što je on docnije na ovaj ili onaj novi način o tome govorio nije na mene ostavljalo ništa dublji utisak nego druge stvari. Nije mi padalo na pamet da bih trebao da pribeležim njegove reči, jer mi je delovalo sasvim shvatljivo da je Lesing bio spinozist. Da je on tvrdio nešto suprotno – ono što je moja znatiželja nestrpljivo očekivala – vrlo verovatno bih i sada bio spreman da položim račun o svakoj značajnijoj reči.

Izvor:

Jacobis Spinoza-Büchlein nebst Replik und Duplik, München 1912, S. 52-113.

Prvo izdanje: Breslau (Löwe) 1785.

(Upoređeno sa:

Jacobi, F.H., *The Main Philosophical Writings and the Novel Atwill*,
McGill-Queen's University Press 1994, pp. 184-200

Translated by: G. Di Giovanni)

Prevod sa nemačkog jezika: Stanko Vlaški